

A RENDSZERVÁLTÁS CSENDES FOLYAMATAI (Silent processes of the transformation into a new regime)

VÁSÁRY ILDIKÓ

A szocialista államforma lebontása a kelet-európai térségben annyira öltött váratlan formát, mint ahogy egyidejűleg egy sajátságos kollektív rossz közérzetet is felkavart. A felszabadulás érzését szinte azonnal elbizonytalanodás felhőzte. A kollektív szorongások annak arányában kavarnak fel, ahogy a paternalisztikus államszerkezet alapjai szétzilálódnak.¹ Az eddig élvezett szociális juttatások, a teljes foglalkoztatás, az alacsonyra szorított árak fenyegetetté váltak. Fokozza a szorongást az a gyanú, hogy visszatérőben vannak a szocializmust megelőző történelmi idők megoldatlan szociális kórjai, mint a szélsőséges vagyoneelosztás, a munkanélküliség² és széles rétegek elszegényedése, lemaradása. A „cselédsors” visszatérésének emlegetése sajátosan cseng az ötvenes évek „csajkarendszer”-félelmének ellenpontjaként. Megnyílik az út Nyugat-Európa magas életszínvonalú ígérete felé, de a jelenben ezek a vágyak kielégítetlenek maradnak. Még ha kényszerített volt is az árak relatív stabilitása a szociális rendszerben, mégis erősen nyugtalanító az áremelkedések meglódulása. A múltban biztosított ipari és szövetkezeti munkahelyek, amelyek fennmaradásukat az állam mentő juttatásaira és gyámolítására alapozták, ma megkérdőjelezhetnek. Biztos állások, stabil hatalmi pozíciók bizonytalanodnak el a piac kemény fegyelmezésében, a demokratikus hatalmi versengésben. A szorongások ellentétes végpontokból táplálkoznak: a „semmi sem változik” és a „túl sok minden változik” félelméből egyaránt. A gyanú, hogy a rendszerváltás nem sikerült, mert a kommunisták még mindig mindenütt ott vannak, összefonódik a változások okozta megzavarodottsággal.

Figyelemre méltó az a nézet, amely szerint nem egy demokratikus folyamat egészséges kezdetét éli az ország, hanem befejezetlen és ellentmondásos, átmeneti korszakot (Ágh 1991). A parlamenti és alkotmányos változások e szemlélet szerint nem szivárogtak le a társadalmi és gazdasági rendszer alsóbb szintjeire, illetve azokat inkább visszafejlődésre, majdhogynem csapdába kényszerítették. Az 1945 előtti kor negatív társadalmi és politikai folyamatainak részleges újrarendeződésével is számolni lehet, éppen a változás befejezetlensége folytán. Ezek az ellentmondásos folyamatok azonban arra is rávilágítanak, hogy mennyire eltérő ütemben tudnak a társadalom különböző rétegei haladni és változni.

Az ellentmondások halmozódását mégsem lehet teljes egészében az 1989/1990 folyamán felgyorsult változások hirtelenségének tulajdonítani. A kontinuitás kimutatható. Szalai Erzsébet (1991) végigvezet bennünket azokon a gazdasági-politikai folyamatokon, amelyek magukban hordozták egy új technokrata osztály, majd reformer értelmiség, végül pedig egy demokratikus ellenzék kibontakozását az 1970-es és 1980-as évek folyamán. Az első és második gazdaság egymásra gyakorolt nyomásából kiindulva érlelődtek, szerveződtek ezek az új vezető csoportosulások, amelyek a 80-as évtized végére készek voltak mozgásba lendíteni a rendszerváltást. Figyelembevételükkel a rendszerváltás szerves folyamatnak, nem megalapozatlan fordulatnak tekinthető.

Mindemellett, a társadalom túlnyomó többsége számára ez utóbbi két év változásai hatásukban lehengetlők; találoán mutat rá Bihari Mihály (1991), hogy a rendszerváltás, ha nem is forradalmi jellegű, de forradalmi jelentőségű volt.

Az októberi helyhatósági választások, összevetve a márciusi parlamenti választások eredményeivel, tükrözik azokat az erősen ellentétes reakciókat, amelyeket az év eseményei a szavazókól kiváltottak. 1990 márciusában minden kétséget kizáróan a régi rendszer ellen állt ki a többség; a szavazatok 80 %-át olyan pártok nyerték el, amelyek a változást képviselték. Az októberi választások eredményei ettől teljesen eltérnek: minden párt új és régi — legyőzött. A szavazók aránya is erősen csökkent (65,77 %-ról 40,16 %-ra), és ez is inkább tudatos pártellenes viszonyulásként értékelhető, semmint a politikai érdeklődés hiányaként (Ágh 1991; Simon 1991; Kukorelli 1991).

Oktoberben a szavazók aránya a 10 ezer lakosú községekben volt a legmagasabb, ahol egyéni jelöltekre és nem pártokra szavaztak, jelezvén ezzel is a pártoktól való idegenkedést. Ennél is döntőbb, hogy az egyenesen megválasztott polgármesterek 82,9 %-a független jelöltként indult, és hogy a megválasztottak 70 %-a újraválasztott tanácselnök. Ennek fényében nem meglepő, hogy egy 1990 augusztusában készült felmérés szerint a megkérdezettek 51 %-a úgy értékelte, hogy környezetében a rendszerváltás nem valósult meg (Tőkés 1991).

Összegezve, a társadalom jelentős rétegeiben kétségtelen az elfordulás, illetve visszahúzóadás a pártpolitikai mezőnytól, olyan mértékben, hogy akár „csendes bojkottról” is beszélhetünk (Simon 1991). Másrésztől értelmezhetjük ezeket a folyamatokat úgy is, mint a „civil társadalom” lassú ocsúdását, amit különösen a függetlenek előretörése tükröz. A fentebb vázolt folyamatok figyelmünket erősen a mikro-konfigurációk, a kisebb társadalmi közösségek irányába terelik, amelyek az októberi helyhatósági választások bizonyossága szerint a felsőbb politikai szintekkel ellentétes önszervező hatóerőt tudnak kifejteni.

Rossz közérzet kétségtelenül létezik, ami a múltból átörökölt megoldatlan problémáknak tulajdonítható, illetve annak, hogy a rendszerváltás nem sikerült, s talán annak a gyanúnak, hogy a gazdasági, politikai adottságok alapjaikban nem elégségesek egy új, lendületes, átfogó átszerveződéshez. Sürgős feladat tehát vizsgálat alá venni a kisebb közösségekben végbemenő csendes folyamatokat. A túltárgyalt, agyonelemzett nemzeti szintű pártpolitikával egybevetve ezekről a mikrofolyamatokról gyérek a tudósítások, s jelen írásunk célja ezt a hiányt enyhíteni.

Szigorúan politikai elemzéssel nézetem szerint nem tárható fel, mint élte meg egy-egy kis közösség a rendszerváltást. Negyven év szocialista államrendjét más és más módon érzékelt minden egyes közösség illetve község, és napjainkban ez az a meghatározó előzetes tapasztalat, amelyhez a jelen alakulása viszonyul. Természetszerűen azonban az egyes tapasztalatok egyediségében mégis jelen vannak általános érvényű variánsok, mint például egy vidéki községben (amely vizsgálatunk tárgya) a mezőgazdaság szövetkezetesítése, a háztáji gazdálkodás kibontakozása, az elmúlt évtizedek agrárpolitikájának helyszíni érvényesülése, a közügyekben aktív, vezető személyek és köreik. A folyamatban lévő átszerveződés ezekkel az adott variánsokkal társul, alakítva az eseményeket, félelmeket és elvárásokat.

A dunántúli faluban, amelynek belső viszonyait előzetesen módomban volt alaposabban megismerni (egy évnnyi terepmunkát végeztem 1978 és 1981 között), a társadalmi-politikai változás teljes lendületben volt, amikor utóbb, 1990 márciusában visszatértem. Az akkor meglóduló folyamatok jelentős része kibontakozott legutóbbi látogatásom idejére, 1991 tavaszára.

Megfigyeléseim szerint az előjáró személyiségek és köreik, mondhatni „udvartartásaik” és a közügyek, amelyeket támogattak illetve gátoltak, szorosan hatottak egymásra, oly módon, hogy a nemzeti, politikai mezőnyben hangoztatott címszavak, mint szocializmus, piacgazdaság, paraszti életforma és egyebek, csak meglehetősen közvetett fontossággal bírtak a helybeli, lokális érdekeltségű kérdések mellett.

1990 tavaszán három jelentős csoportosulás volt megkülönböztethető. Az első a tanácselnök — nevezzük Bogárnak³ — körül szerveződött, s természetszerűleg kapcsolódott a szocializmus-hoz mégpedig úgy, ahogy azt a falu megélte, tapasztalta, és nem az ideológiai, teoretikus szocializmushoz, és nem is a választási versenyben tevékenykedő szocialista pártokhoz. Az elkülönítő meghatározás döntő. A helyi társadalmi-politikai folyamatok elsősorban a helyi átélésekből, tapasztalatokból nőnek ki, s csak közvetetten a nemzeti szintű hatásokból. Így zavar okoz a „magas” politika hatásait minden módosítás nélkül a kisebb közösségekre rávetíteni. Falunkban a helybeli kommunista pártszervezet — mert ideológiai árnyalatok mellőzésével ide sorolják a falubeliek a szocialista államrend pártját⁴ — sohasem játszott kimagasló szerepet a falu mindennapjaiban. Kis tagságú volt a helyi párt, inkább meghúzódó, mint aktív. Az előző tanácselnök mérsékelt, pragmatikus helybeli ember volt, s hivatalában több mint harminc évig, 1982-ben sorra kerülő nyugdíjaztatásáig kitartott. Hosszú működése bizonyos nyugodt folytonosságot és stabilitást biztosított a falu számára. A falu szövetkezetének agronómusa, vagyis egy helybeli középparaszti származású, 30 év körüli fiatalember lett az utódja. Ebben a Balaton északi partján fekvő, 600 lakosú falucskában jó minőségű szőlészetet, bortermelést folytatnak, és a szőlőgazdálkodás a szövetkezetesítés után is megtartotta fontosságát. Nem volt közömbös tehát a tanácselnök szaktudása, viszonyulása a kisgazdálkodáshoz. Majd minden család foglalkozik a jól jövedelmező háztáji szőlővel, s tanácselnökünk, Bogár, agronómiai szaktudásán felül, maga is elismert kisgazdálkodó, szőlőtermelő. Bár szinte minden családnak több nem-mezőgazdasági főállású tagja van, akik naponta eljárnak a környező városokba dolgozni, megmaradt az erős kötődés a faluhoz, a jóhozamú, ám munkai ingyenes háztáji szőlők révén. Számított tehát a tanácselnök személye, előrelendítve, támogatva a háztáji gazdálkodás ügyét, és Bogár jó választásnak bizonyult. Bogár nem politizáló hajlamú, és a pártba 1978-ban lépett be, pályázva a tanácselnöki hivatalra. Tíz éves működése alatt, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a falu lendületesen fejlődött. A választások idején Bogárt természetszerűen a régi rendszerrel azonosították (mint ahogy pártolói is jobbára a visszafelé tekintőkből kerültek ki), és szembeállították más alakuló csoportosulásokkal, amelyek szintén egy-egy személyiség körül formálódtak.

A helyi lelkes — nevezzük Virágnak, 40 év körüli ember, nemrég helyezték a faluba —, állott a Demokrata Fórum helyi szervezetének élére. Virág kampányt indított Bogár ellen, nem a „magas” pártpolitikai programok szellemében, hanem helyi problémák kapcsán. A helyi vízellátás kérdéséről folytatott sajtókampány alkalmat nyújtott a tanácselnök bírálására. A szövetkezet mértéktelen kemizálása a talajvíz és kutak mérgezését eredményezte, sürgőssé vált ennek orvoslása. A kihívásra Bogár elővette a már elkészült mérnöki tervezeteket, gyors ütemben előmozdította a csatornázást és a friss víz levezetését a környező hegyoldalból. A terheket részben a szövetkezet vállalta, részben minden házra öt év alatt törlesztendő 40 ezer forint hárult a csatornázás utcáról való bevezetéséért. A munkák egy év alatt el is készültek. Ily módon a kampány, amelynek nyilvánvalóan csak ürügy volt a vízügy, a tanácselnök hatékony ellenakciója folytán nem hozta meg a kívánt helyi politikai eredményt a Demokrata Fórum javára.

Az eset azonban nem befolyásolta különösebben a márciusi országos választások helyi eredményeit — itt is, mint országszerte, a Demokrata Fórumra szavazott a többség. A vízprobléma megoldásának politikai eredménye csak a későbbiekben, a helyhatósági választások idején mutatkozott meg.

A harmadik helyi politikai szerveződés, amelyik a Független Kisgazdapárt felé orientálódott, egy értelmiségi — nevezzük talán Havasnak — körüli csoportosulás. A hagyományos paraszti életforma megtartása, védelme különösen közel áll Havashoz, s ebben a szellemben kísérelte meg felújítani a Gazdakört is, de gyönge indulás után ez hamarosan csendesesen elenyészett. A sikertelenség részben a vállalkozás mesterkéltségének tudható be, mivel gazdák, a régi értelemben véve, már nincsenek, részben pedig annak, hogy a kezdeményezés egy értelmiségitől, nem pedig falubelietől származott. A Független Kisgazdapárt azonban mind nosztalgia-értékével, mind a földosztás központi programba helyezésével, falunkban is szép sikert ért el a márciusi szavazásokon, és közvetlenül a Demokrata Fórum mögött állt.

Falunkban tehát 1990 tavaszán a politikai palettán három szín jelent meg, mindegyik egy-egy vezető egyéniség köré csoportosult, helyi problémákkal azonosult, és csak közvetetten kapcsolódott az országos szintű politikai felálláshoz.

A Demokrata Fórum vonzása, mint országszerte, falunkban is a feltámadt nemzeti öntudatból és e párt nyilvánvaló erejéből táplálkozott, mérsékelt sikerű helyi működése ellenére. Virág zászlós felvonulása, a vízügy sajtókampánya, Bogár azonnali lemondásának követelése, és annak indítványozása, hogy az iskolát szolgáltatassá vissza az egyháznak — nem találtak pozitív visszhangra. Virág hajlott volna arra, hogy megpályázza a polgármesteri hivatalt, de felettesei ettől eltiltották. Az októberi helyhatósági választásokon a Demokrata Fórumnak tehát nem volt helyi jelöltje.

A szocializmus és pártjai, az újak éppúgy mint a régiek, több ellentmondást hordoznak.⁵ Mint már említettük, az MSZMP helyi csoportja nem volt különösen aktív, s 1990-ben csak kismértékben merültek fel személyes sérelmek. Komolyabb bántódások régebben estek annál, semhogy felhánytorgatásukra sor kerülhessen, s akiket azok sújtottak, már elhunytak vagy pedig idősebb emberek; leszámolás és elégtétel követelése tehát nem merült fel. A falubelieket nagyrészt inkább egyfajta alkalmazkodás jellemezte az adott körülmények adta keretekhez és korlátokhoz. Ki-ki igyekezett — több-kevesebb sikerrel — kialakítani maga és családja számára elfogadható életvitelt. De mint minden közösségben, úgy itt is, megtalálhatjuk az idomulásnak egész skáláját. Egyik végletbe helyezhetjük azokat, akik meggyőződéssel, bizonyos mértékű idealizmussal magukévá tették a szocializmus elveit. Számuk kicsi — és még kisebb azoké, akik utóbb ezért készek is lettek volna kiállni. Figyelemre méltó kivétel falunkban Kósa, aki nyolcvanas éveiben jár, s magányos képviselője ennek a típusnak. Hajdani középparaszt, kevés iskolázottsággal, ám Lenin munkásságának alapos ismerője, s kitartó eszmei követője. Kósa átlagon felüli intelligenciával rendelkezik, és érdeklődése a közösségi élet minden oldalára kiterjed, legyen szó szövetkezetéről, közigazgatásról vagy egyházzal. Kósa kitart a szocializmus célkitűzései mellett, és elhatárolja magát a rendszerváltozástól. Nem fejt ki aktív ellenállást, de távol tartja magát, például nem ment el szavazni: „Nem jó a szabad választás!” — mondja rosszállóan.

Kevésbé idealista indíttatással, de nem kevesebb következetességgel, ilyen passzív ellenállást tapasztalhatunk a korábbi párttagoknál, hivatalt, jó beosztást élvező vezetőknél is. Közöttük

is kevés az, aki álláspontját nyíltan vállalja, és még kevesebb, aki akár egy szavazat erejéig is kiállt volna a MSZMP vagy MSZP mellett. Jellemzőbb volt a távolmaradás, nem minden keserűség nélkül. „...a szocializmust semmibe sem veszik többé” — panasolja egy volt vezető. „Azt mondják, semmit nem tettünk, pedig tessék nézni, milyen sokat csináltunk, iskolát, orvosi rendelőt, jómódot...”. Szocializmus nélkül is mentek volna valamire negyven év alatt, talán még hatékonyabban, — száll vitába ezzel a nézettel a többi falubeli. „...Mondják, kérik vissza a földet, de hát nem az övék volt eddig is?” — mondja Kósa, mintha a szövetkezeti tulajdon tény lett volna, nem pusztán ideológiai tétel. Mások bizonytalanságban fejezik ki ellenérzésüket: „Mi lesz velünk?” — riadozik egy fiatal, volt párttag tanítónő, ám nem késik a letorkolás: „Julikám, mitől félsz? Meg sem születél, amikor mindenünket elvették, megverték az embereket, elvitték őket. És te most félsz?”

De nemcsak az előző rendszer iránt elkötelezettek részéről tapasztalható fenntartás a változásokkal szemben. Bár a jelen politikai erői az elmúlt négy évtized utasításából merítenek legitimitációt, mégis, ahogy erre Kéri László rámutat (1991), ezek az évtizedek milliók életélményeit hordozzák magukban — személyes eredményeket, sikereket, nehezen megszerzett előnyöket, teljesítményeket, amelyeket nem lehet megtagadni. „Nemcsak politikailag élt a nemzet” — írja Kéri találón (1991). A passzív ellenállás táplálkozik a gyanakvásból is, amely minden nagyobb változás kísérője. A hagyományos paraszti bizalmatlanság azt sugalja — nem minden alap nélkül —, hogy változás általában nem a vidéki ember, a gazdálkodó javára valósul meg. Így találkozunk nem egyszer az időrend fejreállításával, ok és okozat felcserélésével; a majdan megválasztandó kormányra ruházzák a jelen és a közelmúlt gondjait: „Nem bízom a választásokban... nézze meg azt a sok bajt, amit a kormány okozott... hát ezért válasszak? Majd megvárom, mit csinálnak... és Kádár nem volt rossz ember, sírtam, amikor beszélt a televízióban...” — magyarázza egy asszony, aki tartózkodott a szavazástól, s véleményével nem állt egyedül.

1990 márciusában a faluban 70 % volt a szavazók aránya, többé-kevésbé megegyezve az országos átlaggal. 17 szavazatot kapott a Szocialista Párt, a Magyar Szocialista Munkás Párt nem többet, mint 4-et. Ezek a szerény adatok azonban nézetem szerint nem tükrözik a tényleges viszonyulást a szocializmushoz, hanem csupán azoknak a számát, akik aktív kiállásra szánták el magukat. A faluban tett megfigyeléseim szerint a nem-szavazók között vannak a rendszerváltás iránt bizonytalanok is.

A márciusi szavazások felmérhetetlen pozitív, szimbolikus jelentősége a fentebb vázoltak ellenére is vitathatatlan. A felszabadultabb hangulat, a várakozásteljes érdeklődés, és a készségesebb véleménynyilvánítás szembeszökő volt számomra, különösen tíz évvel ezelőtti terepmunkám tapasztalataival egybevetve.

Az októberi helyhatósági választások más oldalról világították meg a falubeliek viszonyulását a rendszerváltozáshoz, és más arcot öltött a tanulmányok elején jelzett rossz közérzet is. 1991 tavaszán más volt a felállás. A parlamenti választásokon tülesve, újfajta erők kerültek előtérbe, erőteljesebben kötődve a személyes vonatkozásokhoz és helyi problémákhoz. Kétsíkú viszonyulás határozható meg tehát: egy elméletibb, tágabb, amelyben a nemzeti érzés, az országos perspektíva érvényesült, a helyi és személyi vonatkozások mellett is; ezt váltotta föl egy fokozottabban helyi, mindennapokban gondolkodó, még személyesebb közösségi dinamizmus, amely a helyhatósági választások menetét meghatározta. Másfajta értékelések kerültek előtérbe, és

a konfrontáció a szocialista és az új többpártrendszer közt új fordulatot vett. Láttuk, hogy a márciusi választásokon a nagy többség a „változás” irányát választotta, a változás ellen elenyészően kevesen adták le szavazatukat. Egy jelentős hányad ugyan nem vállalta a választás terhét, de emögött a *status quo* megmaradásának reménye sejtethető. Az októberi választások, ha lehet, ezt a dilemmát élesítették, és nőtt a személyes vonatkozások jelentősége. Láttuk, hogy bár márciusban a Demokrata Fórum helyi képviselője nem bővelkedett sikerekben, ez csak kismértékben befolyásolta a választások helyi végeredményét, és a Demokrata Fórum kapta a legtöbb szavazatot. Az októberi választásokon a pártok, a jelöltek és a választási előzetesekben megjelent programok újszerűen kapcsolódtak egymáshoz.

A tanácselnök, Bogár, mint független indult az októberi választáson, már korábban elhatárolta magát a szocialista pártoktól. A tavaszi választásokat követően országszerte kezdeményezték a vezető pozícióban lévő emberek leváltását.⁶ Bár meglehetősen visszafogottság, erőszakmentesség jellemezte ezt a folyamatot, a magasabb szintű hivatalban, vezető pozícióban lévők számolhattak a leváltás esélyével. A kisebb községekben, mint falunkban is, szerényebb keretek között, de hasonló tendenciák munkáltak. Nem volt kétséges, hogy a tanácselnök újraválasztása a mérleget a „rendszerváltás nem sikerült” irányba billenti, bizonyítva, hogy „a kommunisták még mindig mindenütt ott vannak”. A jelöltek személyének megmérettetésén túl, valójában a „változás—nem változás” feltételéről volt szó.

A mindeddig a közösségi életben hivatalt nem viselő, háttérben meghúzódó személyek az utóbbi két évben egyre bátrabban vállalták a kezdeményező, véleményformáló szerepet — ilyenek, mint azt láttuk fentebb, voltak falunkban többen is, és elsősorban ők szorgalmazták, szervezték a helyi rendszerváltozást. Falunkban azonban nehézségekbe ütközött megfelelő ellenjelölteket állítani a rendszerváltás helyi megvalósításához. Mint már mondtunk, a Demokrata Fórum és a köré csoportosulóak sem a párt színei alatt, sem a függetlenség burkolt formájában nem találtak jelölteket. A Független Kisgazda Párt erőteljesebben szervezkedett, és egy fiatal jelölt mögé állt, akit nevezünk Kissnek. Annak ellenére, hogy ő szintén mint független lépett föl, táborá, pártpolitikai vonzalma felől nem volt kétség. Kiss 25 éves, most végzett a közgazdasági főiskolán és modern, nyugati orientációjú felkészültséget, dinamikus vállalkozó stílust mutatott, erősítve ezt azzal, hogy nem kívánt fizetést, csak szerény tiszteletdíjat, szemben Bogárral, aki főállásban, kb. 20 ezer forintos fizetésért vállalta volna a polgármesteri hivatalt. Talán ennél is nagyobb induló előny volt, hogy Kiss az egyik legrangosabb, legelismertebb hajdani gazdának az unokája, s több előjáró, köztiszteletnek örvendő rangosabb helyi családdal rokonságban álló fiatalember. Kiss megválasztása visszamatna a falu legnemesebb hagyományai felé, s egyben előre mutatna a képzett, nyugat-európai stílusú vállalkozó szellem irányába is.

Két független jelölt indult tehát falunkban, de közelebről megvizsgálva kiderül, hogy politikailag egyikük sem volt sem megnevezhetetlen sem meghatározhatatlan — és feltételezhető, hogy ez országszerte minden „független”-re érvényes. Bár formálisan nem kapcsolódtak egyetlen megnevezett párthoz sem, ez nem jelenti azt, hogy nem vetettek pártpolitikai árnyékot. A kérdés tehát inkább az: miért látták jónak a jelöltek pártpolitikai viszonylataikat kimondatlanul hagyni, annak ellenére, hogy a helybeliek előtt ez nem volt titok? Ennek nyilvánvaló oka lehet, hogy nem érezték meghatározónak elkötelezettségüket valamelyik párthoz, illetve nem

tudtak beilleszkedni a meglévő pártokba, másrésztől úgy érezték, a párttal való azonosulás nem választási előny, nem mozdítja elő esélyeiket.

A helyhatósági választásokon induló jelöltek szeptemberben falugyűlésen mutatkoztak be, és vázolták terveiket a polgármesteri és hat tanácsosi hivatallal kapcsolatban.

Bogár elsőként felszólalva nem terjesztett elő programot, hanem felsorolta hivatalban töltött éve eredményeit. Az iskola bővítése, korszerűsítése jelentős fejlesztés volt. Egészségügyi tanácsadás és heti fogorvosi rendelés egészítette ki a helybeli orvosi ellátást. A falu közepén megépült egy jól felszerelt élelmiszerüzlet, vendéglő és italozó, nagyrészen (2 millió forint értékű) társadalmi munkából.⁷ Magányos nyugdíjasoknak csekély összegért jár meleg ebéd, akár a vendéglőben, akár házhoz szállítva. A faluban sok új ház épült, a tanács 40 új házhelyet alakított ki és egy egész új utcával bővült a falu, ami komoly arány a meglévő, 190 házat tekintve, míg a lakosság szám nem változott. Az új házak nagy részben helybeli lakosok fiainak, lányainak korszerű otthonai, nem a beköltözők, vagy éppen nyaralók beáramlását jelzik. Továbbá, a falu gazdagodott egy könyvtárral, jól felszerelt ifjúsági klubbal, és a tanácsház átvette a volt szövetkezeti központ korszerű, mutatós épületét, amely évek óta üresen állott. Folyamatban van a vízellátás, csatornázás ügye, valamint a hegyoldalban lévő pincékhez az áram bevezetése. Bogár célkitűzése a kisgazdálkodás további fejlesztése, támogatása, esetleg a helyi bortermés palackozása, előnyös feltételek melletti forgalmazása. Összefoglalva elmondható, hogy Bogár semmit nem ígért: „tesszük amit lehet, mint eddig is, legjobb tudásunk szerint.”

Kiss, mint második felszólaló, egészen más tervet, programot adott elő. Kiindulópontja az volt, hogy számíthat arra a falu, hogy a közeljövőben minden állami támogatás, anyagi juttatás, fejlesztési hozzájárulás megszűnik, vagy legalábbis alaposan lecsökken. Célkitűzése tehát a falu anyagi függetlenségének megalapozása. Ez nagyobb méretű külső tőkét és befektetést igényel, főleg külföldről. „...kapcsolataim vannak, akik megígérték, hogy nem mezőgazdasági, kisebb ipari termelő üzemeltetnek falunkban. Többek között lehetőség van egy osztrák cég cipőlerakatát falunkba telepíteni, és esetleg egy japán kisgép-összeszerelő üzemre is számíthatunk. Borainkat helyben palackozhatnánk és baráti kapcsolataim révén forgalmazhatnánk. A leendő földtörvény lehetővé teszi a tulajdonviszonyok rendezését, kiemelten fontos célom lesz, hogy ebben maximális segítséget nyújtsak. A Balaton közelsége okos gazdálkodással lehetővé teszi, hogy falunk is kivegye a részét a turizmus nem csekély hasznából. Vállalom, hogy a faluban lévő szálláslehetőségeket országos szintű idegenforgalmi vállalatokon keresztül fogjuk reklámozni a külföldi turisták számára”.

A sorra kerülő választásokon Bogár nyerte el a szavazatok döntő többségét, Kissre a szavazatoknak csak 6%-a jutott. A falubeliek utólagos értékeléséből nyilvánvaló, hogy a kisgép-összeszerelő állomás, cipőlerakat és más ilyesfajta elképzelések mennyire távol állnak tőlük, noha majd minden falubelinek nem-mezőgazdasági, ipari, szolgáltatási vagy egyéb ágazatban, a falun kívül van állása, tehát nem hagyományos gazdálkodók a régi paraszti értelemben. Ennek ellenére főállásuk rendszerét, tapasztalataikat elhatárolják a falutól, annak mindennapi életmenetétől. Nem kívánják azt a falu határain belül vizontlátni, ahol életük közepontja a kisgazdaság, a szőlő művelése, egy hagyományos életvitel visszhangja. Az idegenek, osztrákok és japánok, emlegetése meg kifejezetten riadalmat keltett. Bogár visszafogottabb célkitűzései lényegesen közelebb álltak hozzájuk. Óvatosabb, körültekintőbb hozzáállása kedvezőbb visszhangra talált, mint az idegen hangzású Kiss-program. Bogár a gazdálkodásról, a falu minden-

napi gondjairól, s azok egyszerű megközelítéséről szólott, anélkül, hogy teljesen kiforgatná a falut eddigi hagyományos rendjéből. Az elmúlt négy évtized sokszor radikális külső beavatkozásait is átvészelték, maguk képére alakították, miért kellene éppen a piacgazdaságban vállalni a teljes átalakulást? Figyelemre méltó, hogy éppen azok, akik a hagyományos paraszti életforma visszatérését kívánják, és a legerőteljesebben szembeszállnak a szocialista múlttal, helyezik a legkevesebb bizalmat a falubeliekbe: „a falusi emberből hiányzik a vállalkozó szellem”, továbbá „nincs bennük piaci szemlélet”. Ellentmond e nézetnek, hogy a hagyományos életmódot gyökerében támadó szövetkezetesítést követően a parasztok megteremtettek maguknak egy erőteljes termelő ágazatot, a „második gazdaságot”, amelyre a szocialista rendszer keretei között a legszűkebb lehetőség is alig-alig volt adott (Vásáry 1983). Nem indokolt tehát a falubeli népeség kezdeményező, vállalkozó szellemét megkérdőjelezni — bár ez kétségekívül másfajta vállalkozókészség, mint a városi nagytőke kifelé irányuló, nagykockázatú, széles piac felé nyitott vállalkozás-típusa, amelyben a közgazdászok gondolkodnak. Adósok vagyunk még ennek az inkább befelé forduló, családcentrikus vállalkozó-típusnak a közelebbi vizsgálatával, sajátos dinamikájának megfogalmazásával.

A rendszerváltás folyamata, ahogy falunkban kibontakozott, gazdag egyedülálló részletekben, mozzanatokban — a helyi gondok, a személyek és egyéniségek, adottságok nem általánosíthatók. Rámutatnak azonban típus-értékű felállásokra is, mint például a „változás—nem változás” közti kétségre, az újraválasztásra aspiráló tanácselnök tapasztaltságának értékelésére, a helyi gondok politikai felhasználására, s a tartózkodásra, amelyet a falutól merőben idegen menedzser-stílussal szemben tanusítanak. Az események dinamikája általánosan érvényes, és azt hiszem, rávilágít alapvető feltételekre, s arra, hogy miért nem valósult meg a katartikus rendszerváltás.

Jegyzetek

¹ A feltevés, hogy a szocialista paternalisztikus államrendhez való idomulás legyengítette az emberek dinamizmusát és vállalkozó készségét, amelyre az új rendszernek, a piacgazdaságnak égető szüksége lenne, nem korlátozódik Magyarországra (lásd P. Skalik 1991). Ez a gyakran hangoztatott feltevés azonban nézetem szerint nem teljesen helytálló, és árnyaltabb megfigyeléseket igényelne. A szocializmus mindennapjaiban elengedhetetlen volt a stratégia és ügyes kezdeményezés a legalapvetőbb, napi gondok megoldásához. A paternalizmus nem nyúlt messzire, és az alapszolgáltatások kiharcolásához, a jogok érvényesítéséhez is számtalan ügyeskedés, kijárási, személyes kapcsolatok szükségeltettek; vagyis ahhoz, hogy hozzájusson bárki mindahhoz, amihez papírforma szerint állampolgári joga volt.

Vonatkozott ugyanez üzemekre, intézményekre és személyi gondokra egyaránt. A szocialista rendszer útvesztőhálózata (*maze effect*) sokkal inkább fokozott élelmességet, éber alkalmazkodókészséget, stratégia-váltást igényelt, mint passzív bizalmat és bizakodást (L. Baric 1978).

² Ilyen pánikszzerű félelmek még nem indokoltak, bár a munkanélküliség növekvő, de még csak 2% körül mozog.

³ A szóbanforgó személyeknek nem valódiak, s falunkat sem nevezzük meg, tiszteletben tartva a közölt események magánjellegét.

⁴ A kommunizmus és szocializmus összemosása nem teljesen indokolatlan. Leninnek alapvetője, hogy a kommunizmus a magasabb végső elérendő cél, amely felé a szocializmus átmeneti állomás csupán. A marxista-leninista gyakorlatban tehát tetszés szerint használható volt a kommunista avagy szocialista jelölés aszerint, hogy a végső előrevetített célra, vagy a jelen állapotra történt utalás (C. Shore 1991).

⁵ E megnevezéseket a köznapi életben árnyaltan használják. Megfigyeléseim szerint akkor, amikor a régi rendszer pozitív eredményei, vívmányai kerültek szóba, a szocializmusról volt szó. Ezzel szemben kommunizmusra váltották a szót, amikor a múlt diktatórikus, totalitárius megnyilvánulásaira utaltak. Valakit lekommunistázni jelenlegi szóhasználatban nem csupán politikai hovatartozást, jellemzést jelent, hanem negatív, megbélyegző, kirekesztő kritika is.

- ⁶ Bár az „anti-kommunizmus”, mint választási kampány-szólam rendkívül sikeres volt, a régi rendszer hivatalos viselő embereinek tömeges leváltása, illetve kivonása a gazdasági, politikai életből mégsem bizonyult megvalósíthatónak. Az új rendszer nem nélkülözhetette szakképzettségüket, jártasságukat a közigazgatásban és a gazdaságban. Átfogó tisztogatás-jellegű leváltások és elbocsátások különben sem összeegyeztethetőek az alakuló demokráciával, s az új rendszer nem folytatható a régi rendszer elfogadhatatlan eljárásaihoz. Mégis elengedhetetlen és természetesen az új emberek bevonása, s ez a magas szintű politikában maradéktalanul érvényesült is, hiszen a parlamenti képviselőknek több mint 95%-a új a politikában. Az elit-váltás folyamatban van, jobbra a látványosabb szektorokban, de lényegesen kisebb mértékben a középszintű posztokon: a vállalati vezetők négy-ötöde továbbra is a helyén van. A kormányoknak könnyű kézzel kell egyensúlyt tartani a látványos változást követelő és az elhamarkodott, indokolatlan változások erőszakolásától aggodalmaskodók között (Bayer 1991).
- ⁷ Az építkezéseken nyolcvanhatan működtek közre, 2027 órai társadalmi munkával, ehhez a tanácselnök maga 400-zal, a 84 esztendőes Kósa 300-al járult hozzá. Egyetlen díszvacsorával honorálta a falu a munkálatok befejezését. A szövetkezet impozáns épülete, amely ma tanácsháza lett, ugyanígy nagyrészt társadalmi munkából épült, 1974-ben.

Irodalom

- Ágh A. (1991) A felemás fordulat éve, Magyarország politikai évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Bihari M. (1991) Rendszerváltás és hatalomváltás Magyarországon (1989—1990). Magyarország Politikai Évkönyve Ökonómia, Budapest.
- Baric, L. (1978) Traditional groups and new economic opportunities in rural Yugoslavia, In: Firth, R. (szerk.) *Themes of Economic Anthropology*, ASA Monograph, No. 6, London.
- Kéri L. (1991) A rendszerváltás csapdája avagy a múlttal való megbékélés nehézségei, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Kornai J. (1980) *Economics of shortage*, North Holland Publishing Co., Amsterdam.
- Kukorelli I. (1991) Pártok, civil társadalom a parlamenten kívül, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Shore, C. (1991) What is in a name? Socialism and the British Communist Party, ASA Conference, Cambridge.
- Simon J. (1991). A nem szavazók választása, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Skalnik, P. (1991) Socialism is dead — and very much alive in Czechoslovakia: Political Inertia in a Slovak Village, ASA Conference, Cambridge.
- Szalai E. (1991) A hatalom metamorfózisa? *Valóság* 6.
- Tökés R. (1991) A második átmenet politikája Magyarországon: az elit kilátásai és politikai küzdőterek, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Vasary, I. (1983) Beyond the plan: Social change in a Hungarian village, Boulder, Westview, USA.

